

לא כך היה המעשה?

חיים סבתו

כבוד גדול כיבדתם אותי היום,¹ ובמה אכבדכם אני? אמרו חכמים: מילתא אלבישייהו יקירא. איצטלית נאה נכבדה היא למי שרגיל בה ויודע ערכה. לפיכך אכבדכם במעשה. שהרי אוהבי מעשים וחוקרי מעשים כולכם. ולא במעשה סתם אכבדכם אלא במעשה שהיה. ולא עוד אלא שאם מי מכם יפקפק בדבר אם אמת הוא או דמיון, כפי ששמעתי שאתם מתלבטים במעשים שבספריי, וכבר חשוד אני בעיניכם שמה שסברתם אמת היא אינו אלא דמיון, ומה שחשבתם לדמיון כולו אמת לאמיתה, על מעשה זה שאספר היום יעיד יהודה מלצר שיושב עמנו כאן.

מעשה שהיה כך היה.

ילד קטן הייתי, כבן שמונה כבן תשע. סבא היה גר סמוך לביתנו. נוהגים היינו לבקר אותו מדי פעם. אם זכינו היה שואל אותנו על הפרשה, או חד לנו חידה. יום אחד אחרי הצהריים עלינו לסבא. בביתו של סבא שוחחו אותה שעה כמה בני משפחה. שיחתם הייתה מעורבת מכמה לשונות, לשון הקודש, ערבית וצרפתית. פעמים אפילו משפט אחד פתח בלשון אחת וחתם באחרת. ראיתי שאף שהיו מדברים ביניהם, היו מביטים בסבא מדי פעם. זקני הכין לו קפה תורכי במטבח הקטן. אינו מתערב בשיחה. נראה כאילו אינו מקשיב לה כלל. מתבונן היה בעיון בפנינג'אן הנחושת הנוצץ לראות אם רתחו המים כדי להוסיף להם שתי כפיות קפה ורבע כפית סוכר. תמיד היה מקפיד סבא להכין את הקפה בעצמו. בקנקן מיוחד שהביא אתו ממצרים, בספל מיוחד, בכפית משלו שבה היה מורד בקפידה את הקפה והסוכר ובתערובת של קפה שהכין בעצמו,

1 דברים שנאמרו בטקס קבלת פרס ניומן באוניברסיטת בר אילן, סיוון תשס"ט ופורסמו כאן לבקשת העורכים.

שליש קפה תורכי כהה מתורכיה ושני שלישים קפה בהיר מברזיל. פתאום הרים את ראשו מהפינג'אן, הביט בנוכחים והשיב בקצרה לאחד מהם: קומוניסט. בפריוז. שתק, והמשיך להשיג על הקפה שלא יגלוש על הכיריים.

הנוכחים המשיכו בשיחתם כאילו לא שמעו את ההערה, ואני, מה ששמעתי מסבא הרעיש אותי. בן דוד של סבא, בני לוי, נכדו של החכם השלם מארם צובא היה לקומוניסט, והוא בפריוז? ידעתי שלא אוכל לברר אצלו כלום. מה שרצה לומר, אמר. שמרתי את הדבר בלבי, בעל דמיונות הייתי, ודמיוני החל לגלגל את המעשה על פי דרכו.

שנים חלפו. בחול המועד פסח הלכנו לבקר את אחותו, דודתי זקנתי, סניורה ויקטוריה שלם, כמנהגנו בכל מועד. קיבלה היא את פנינו בסבר פנים יפות, והגישה ריבת קוקוס ותמרים מרוקחים ממולאים באגוזים. החלה לספר לנו על אביה, הגאון חכם מנחם, שחתם את התלמוד על פה בן שמונה-עשרה. ראיתי ששעת כושר היא ותיכף שאלתי, בני לוי?

סניורה ויקטוריה הרימה את ראשה בעצבנות, הניפה את ידה והפכה את כפה ימינה בחצי תנועה החוצה. הבנתי. הלך. ידעתי. יותר לא תאמר. מה שרצתה לומר, אמרה. מחצי תנועה זו כתבתי את החצי הראשון של הסיפור 'גלגל חוזר בעולם', בספר הראשון שלי, **אמת מארץ תצמח**.

עוד שנים חלפו. בעלה, חכם אליהו, נפטר לבית עולמו, והיא נותרה לבדה. בכל מוצאי שבת ביקשה מי שיבדיל לה על היין, וישיר לפניה מפיוטי אליהו הנביא לסימן טוב. מוצאי שבת אחת הברדלתי לה אני. לאחר שסיימתי את פיוטי אליהו ראיתי מעין קורת רוח בפניה, העזתי ושאלתי, בני לוי? היא לא השיבה. הרימה בעדינות את ידה הימנית, והפכה את כפה בחצי תנועה לצד פנים. הבנתי. חזר. ידעתי, מה שרצתה לומר אמרה. יותר לא תאמר. מחצי תנועת יד זאת כתבתי את החלק השני של 'גלגל חוזר בעולם'.

הספר יצא לאור. ירון לונדון ביקש לראיין אותי. הסכמתי. בא לבקר בישיבה ושוחחנו. ראיתי שהספר נשא חן בעיניו, ואז שאל, מתי היית בפריוז? אמרתי לו שמעולם לא ביקרתי בה. אמר לי שהוא היה שם שליח הרדיו והטלוויזיה כשהתחוללו המאורעות שעליהם אני מספר במעשה, וכל פרט שסיפרתי אמת לאמיתה, ואפילו תיאור אבני השפה של המרצפות שהשליכו על השוטרים מדויק הוא. ואז הפתיע אותי ואמר בנעימת ניצחון, זיהיתי את גיבור המעשה שלך שאתה קורא אותו, מקס ספורטה. הלוא הוא בני לוי. פייר. מזכירו של סארטר. אמת הדבר, השבתי לו.

המשכנו לשוחח. הוא שואל ואני משיב. כשסיים אמר לי, כל ספרך מחמדים חוץ מן הפסקה האחרונה.

מה פגם מצאת בה? אני שואל.

והוא משיב, שאתה מתאר בו את מקס, הוא בני לוי, מגיע לכותל, עולה לתורה, ונראה כמי ששב לדרך אבותיו. אני מכיר אותו, פילוסוף אנרכיסט. דבר זה לא ייתכן כלל. לא כתבת אותו אלא לרצות את קהל הקוראים שלך. קבוצת התייחסות, כך קרא להם. באמת מפני מה כתבת כך?

אמרתי לו, איני יודע למה כתבתי כך. אבל יודע אני שאיני כותב לרצות איש. מעולם לא חשבתי על מי מקוראיי כשכתבתי את המעשה, וכלל לא ידעתי אם יהיו לו קוראים. מה שלבי אומר לי לכתוב, אותו אני כותב. שתקתי רגע והוספתי, כנראה שכך צריך להיות מעשה. אני יודע שכך יהיה. מוכרח להיות כך לפי שהמעשה כך מתגלגל. ירון לונדון מביט בי ואינו מבין. מה פירוש כך צריך להיות, והרי אין זה אלא סיפור מעשה.

נכון, אני משיב, אבל כך אמר לי לבי שהמעשה מתגלגל. הוא משך בכתפיו, כתב מה שכתב בפנקסו ונפרד לשלום. חלפו חודשים רבים. דוד ג'קו מתקשר בשעת לילה מאוחרת. שקוע הייתי בסוגיה חמורה בתלמוד.

הוא הגיע, הוא אומר.

מי הגיע, אני שואל, ומעיין בגמרא שלפניי.

מה פירוש מי, הוא משיב, בני, הגיע.

איזה בני הגיע? לאן הגיע? אני שואל.

קרובנו, ד"ר בני לוי, עונה דוד ג'קו מופתע, הלוא הוא מקס ספורטה מאמת מארץ תצמח, הגיע לארץ. לך לפגוש אותו. הוא שב לדרך אבותיו, ולומד בכולל בבית וגן. תראה על מי כתבת. הרבה יש לכם לומר זה לזה.

לא הלכתי. איני יודע למה. לא יכולתי לילך. גם היום איני מביין למה לא הלכתי לפגוש אותו. אבל לא יכולתי לילך בשום אופן. אילו ידעתי מה שאני יודע היום, הייתי יושב עמו יום-יום ומגלגל עמו בדברים. על סארטר ועל התלמוד. על הקומוניזם ועל אמנות ישראל. אבל כבר כתבתי בספרי שכשיש לנו את מי שנשאל אין לנו דעת שנשאל, וכשיש לנו דעת שנשאל אין לנו את מי שנשאל. כך דרכו של עולם. לימים, הרבה חשבתי למה לא יכולתי לילך אליו אותה שעה ולא ידעתי להשיב לעצמי. אפשר מאותו הטעם שלא הלכתי לספר לאדמו"ר מאמשינוב על תיאום כוונות, ואולי מטעם אחר. אפשר אתם, שמלומדים וחוקרי ספרות אתם, יודעים את התשובה למה לא הלכתי לראות את גיבור ספרי.

לימים, אחר שבני לוי נפטר פתאום לבית עולמו, סיפרה לי בתו, שכשלמד בכולל בבית וגן סיפר לו מישהו שכתבתי עליו מעשה נאה. מי כתב, שאל. קרוב שלך שהוא תלמיד חכם, אמרו לו. בני לוי, שאת סיפוריו של סארטר ידע על פה, כמו שזקננו ידעו דפי גמרא, השיב מיד. לא יכול להיות ספר מעשים דמיוני של תלמיד חכם. סופר הוא סופר, ובן תורה הוא בן תורה. לא האמיץ. לימים, משקרא את הספר, אמר לי, אכן חידוש חידשת. הספר מעיד על כותבו שבן תורה הוא, ובכל זאת, רומן. כתבת רומן נאה. אבל בל נקדים את המאוחר.

בית תרבות ענבל בנווה צדק ערך ערב ספרותי לכבוד הספר. מרצונם לכבדני הפתיעו אותי והודיעו לי שהם הזמינו את בני לוי והסכים לבוא. התרגשתי מאוד מהידיעה. כשבאתי לשם הצטופפו אורחים רבים ברחבת האולם, מתכבדים בכיבוד שהכינו להם, שותים קפה ומחליפים מילים. תיכף זיהיתי אותו ביניהם. זקוף, לבוש כאברך בחליפה שחורה. זה הוא. אין ספק. על פי עיניו. עיניים שחורות שנונות מלגלגות וטובות כאחד בחנו בעיון את הקהל בסקירה אחת. הכרתי, זה הוא מקס, גיבור המעשה שלי. כך בדיוק דימיתי שייראה.

נכנסנו לאולם.

לאחר מילות ברכה, המנחה ביקש אותי לקרוא מן הספר את הפרק המספר כיצד מקס עולה לתורה בכותל.

כשסיימתי, ביקש את בני לוי לספר. הוא עמד על הבמה ותיכף כבש את הקהל. מיד ניכר היה בו שאין זה נאומו הראשון לפני קהל. אני קומוניסט? צחק, הרבה הרבה יותר רחוק משם הגעתי. מאוציסט. אבל זה לא יכלו לשער לא מחבר הספר ולא זקנו. על כל גלגולי חיי לא אספר לכם. וכי מה יש לי לומר והלוא קראתם הכול בספר שכתב הוא, ואתם יודעים טוב ממני מה עבר עליי. ראיתי את החיוך המלגלג משהו בעיניו. והוא ממשין: אבל אספר איך חזרתי. הלכתי ברחובות פריז. ברובע מצויים בתי כנסת רבים קטנים של יהודים מאלג'יריה. יהודי אחד הזמין אותי פנימה להשלים מניין. נכנסתי. יום שני היה וקראו בתורה. הזמינו אותי לעלות לתורה. שאלו לשמי ולשם אבי. העלו אותי לתורה. הגישו לי סידור ובו נוסח הברכות. לא הצטרכתי. אמרתי את ברכות התורה על פה בניגון בית אבא כמו ששמעתי בילדותי. רב בית הכנסת ניגש אליי. מניין לך נעימה זו, שאל.

מבית אבא, השבתי.

זיכרונות ילדות צפו בי. למדתי רמב"ם לפני סארטר, ומכאן התגלגלה הדרך כפי שהתגלגלה.

אותה שעה שסיפר בני לוי מה שסיפר ישבתי בשורה הראשונה מולו רועד מהתרגשות. הנה מקס ספורטה מהספר עומד חי לפניי. ידעתי. הספר הזה מבינת הלב נכתב. ידעתי שמקס ישוב, בוודאות ידעתי. מלב הסופר ידעתי. וידעתי איך ישוב, כשיעלה לקרוא בתורה ויברך אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו, ישוב. וכשילמד ברמב"ם ישוב. מלב הסופר ידעתי.

לא זכינו, ובני לוי, הוא פייר, סגנו של דני האדום, הפילוסוף האנרכיסט שמשתרת פריז נתייראה מפניו והיה למזכירו נאמנו של סארטר נפטר פתאום ככולל בבית וגן ובאמתחתו תוכנית מהפכנית לחיבור חדש בין הפילוסופיה להלכה. כשהיה לומד את ענקי האחרונים בהלכה על מושג הזמן, בענייני למפרע ומכאן להבא, ובענייני ברירה היה פולט מדי פעם בהתרגשות: והלוא זה חידושו של לייבניץ. לאחר שנפטר הכין ירון לונדון תוכנית עליו בטלוויזיה. הזמין אותי ירון להשתתף בתוכנית ואמר, בני לוי, זוכר? הבנתי מה ביקש לומר: צדקת.

את המעשה הזה סיפרתי לפניכם כדי שאתם המעיינים במעשים וחוקרים אותם, תדעו איך כתבו אותם הכותבים ומה הרוח השורה עליהם כשהם כותבים.

כמה חיבוטים וגלגולים וכמה ייסורים עובר הסופר מששרטו מאורעות הימים שריטות עמוקות בנפשו עד שיימלאו אותן שריטות בדיו וייפכו למילים. כמה יתססו בו הכאבים עד שיפרצו. לעולם אין הוא יודע מה יפרוץ, איך יפרוץ ואימתי יפרוץ. נדמה לו ליוצר ששט הוא בדמיונו למרחקים ושולח את גיבוריו לקצווי ארץ, אבל באמת חותר הוא למעמקי נפשו שלו.

העמל מייסר הוא. ההכרח לפגוש בדרך העבודה את הטיט והרפש. היגיעה לגבור על הזיוף העצמי קשה היא מנשוא, אבל השכר לפי הצער. וכשפורץ זרם דקיק של

יצירה חיה מטהרת הנשמה, מתמלא היוצר שמחה שאין אני מכיר דוגמתה בעולם. ברגע כזה של השראה מבקש אתה כמעט לעוף, והמילים באות אליך ומתחננות: קח אותנו. הננו. יפי הלשון שובה אותך, הרמיון מרפרף לך. אותה שעה אין אתה חושב על כלום. לא על מי שיקרא אותך, ולא על מי שיסרב להאמין לך. אתה מרחף מעליהם. אותה שעה באים הגיבורים ומגלגלים את מעשיהם לפניך, כאומרים: לא כך היה מעשה? וכי אפשר בכלל שאחרת היה? ועושר גדול של צבעים נגלה לך לטבול בו את מכחולך. אין שעה יפה מזו.